

СВІТОВА ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: СПІЛЬНЕ Й ОСОБЛИВЕ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 4(31), с. 80–83

Розглянуто основні механізми та світові і національні структури, що опікуються правами людини, вказуються шляхи їх подальшого посилення.

Практичне забезпечення й обстоювання прав людини, громадянина має свої специфічні особливості як у світовому, так і національному вимірі. При цьому доведено, що забезпечення прав людини чинним способом залежить від рівня формування і функціонування громадянського суспільства. Вважається, що з двох моделей громадянського суспільства: а) класична ліберально-демократична (Великобританія, США та ін.); б) етатистська (Німеччина) — в Україні нині формується саме остання модель. Саме в цій моделі основу становлять не природні права та свободи людини, але саме соціальні, тобто такі, коли держава забезпечує певний, прийнятий мінімум умов життя, гідних людини.

“Упродовж останніх п’ятнадцяти років, — зазначають українські дослідники, — в науці широко обговорюється проблема, якими мають бути сучасна держава і громадянське суспільство. Дехто вважає, що держава має бути слабкою, а громадянське суспільство — сильним. Поширеною є думка, що держава повинна бути сильною, передусім у перехідний період, а громадянське суспільство нехай еволюціонує поступово. Дедалі більшої підтримки набуває теза про те, що держава і громадянське суспільство не повинні бути ні слабкими, ні сильними, вони мають бути ефективними” [4, 53–54].

Загалом права і свободи людини, громадянина, як відомо, закріплені у Загальній декларації прав людини, а нагляд за їх дотриманням здійснює ООН, — спеціальна Комісія з прав людини.

Для вивчення і підготовки до розгляду будь-яких питань така Комісія створює спеціальні робочі групи у складі експертів, аналітиків, вчених тощо. Як правило, підсумками роботи комісії є спеціальні доповіді з конкретних питань.

Багато питань з прав людини Комісією вивчаються, подаються на розгляд ООН і вирішуються у тісній співпраці з двома спеціалізованими організаціями в ООН — ЮНЕСКО і Міжнародною організацією праці. Перша — ЮНЕСКО — має сприяти зміцненню миру і безпеки шляхом розширення співробітництва народів у галузі освіти, науки і культури в інтересах забезпечення всебічної поваги справедливості, законності і прав людини, а також основних свобод, проголошених у Статуті ООН для всіх народів, не зважаючи на расу, стать, мову чи релігію. Щодо МОП, то ця організація регулює і захищає права людини, пов’язані з її працею, зайнятістю. Предметом головної уваги і контролю з боку МОП є міжнародні стандарти в галузі праці.

Зазначимо і таке принципове положення, що стосується європейської системи захисту прав людини. Декларація прав людини (1948 р.) охоплює загальний спектр прав людини: в один ряд поставлені громадянські і політичні, економічні, соціальні і культурні права людини. Доповненням до загальної декларації виступає підписана 18 жовтня 1961 р. у Турині Європейська соціальна хартія, яка складається з двох частин. У першій частині закріплено 19 прав і принципів, а у другій містяться відповідні зобов’язання держав — учасниць договору із здійснення цих прав і принципів. Так, у вступі до першої частини зафіксовано: “Сторони, що домовилися, визнають як свою політику, яку вони будують, здійснювати за допомогою усіх належних засобів як національного, так і міжнародного характеру, створення умов, що забезпечують ефективне існування наступних прав і принципів...” [2, 145].

Врешті, певне відношення до захисту прав і свобод людини має ОБСЄ — Організація із без-

пеки і співробітництва у Європі. Це загальноєвропейська організація, до складу якої входять 55 держав-учасниць. ОБСЄ має своєрідний статус: більшість рішень цієї організації мають не стільки юридичний, скільки політичний характер, хоча це не принижує рівня і авторитету рішень, які приймаються цією організацією.

У деяких країнах, і в Україні зокрема, реалізація прав людини обумовлена насамперед відповідною нормативно-правовою базою, основу якої становить Конституція України. Доведено при цьому, що Конституція України (1996 р.) значною мірою ґрунтується на відповідних європейських та основних міжнародних стандартах.

Є, при цьому, підстави вважати, що найважливіші міжнародно-правові акти з прав людини містять перелік прав і свобод, більшість із яких не можна вважати абсолютними. Це стосується навіть таких класичних прав, як право на життя, право на свободу і особисту недоторканність, право на повагу до приватного і сімейного життя, свободу думки, совісті і релігії тощо. Наведені права і свободи підлягають певним обмеженням, що припускає можливість держави втручатися в процес їх реалізації з дотриманням встановлених вимог. Проблема визначення меж здійснення та правомірності обмежень прав і свобод є однією із центральних у рішеннях Європейського суду з прав людини. Вони, як і рішення національних судів ряду європейських країн, дають підстави для висновку, що межі обмежень прав і свобод людини значною мірою визначаються презумпцією пропорційності.

Зрозуміло, що українська імплементація міжнародних договорів стосовно прав людини у міжнародну практику має і свої характерні особливості. При цьому відомо, що найбільш поширеними і використаними формами імплементації є ратифікація та індивідуальна трансформація. У тих випадках, коли Україна не приєдналася до міжнародних конвенцій, можливою стає така форма імплементації, як рецепція. Наголошено, що в Україні на сучасному етапі на конституційному рівні ще не створено ефективного імплементаційного механізму, потрібного для забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань.

Рівень та фактичний захист прав і свобод людини і громадянина по суті залежить від ступеня суспільного розвитку окремо взятого суспільства. При цьому одним із найважливіших факторів для аналітичних висновків щодо реалізації прав і свобод загалом є стан розвитку суспільства. Так, відносно сучасного українського соціуму висхідною є проблема його нестійкого, транс-

формаційного, перехідного характеру. Йдеться про нестабільний розвиток України як молодой держави.

Нестабільність сучасного українського суспільства фахівці пояснюють по-різному, формулюючи складові такої нестабільності за власним розумінням і логікою оцінювання. Так, український політолог Ю. Опанасенко ("Сучасна українська політика: політики і політологи про неї". — К., 2009. — Вип. 18. — С. 57–65) вважає, що складовими, які спонукають до нестабільності, є невирішеність завдання формування української національної ідентичності; відсутність необхідного консенсусу між населенням Сходу і Заходу України; наявність конфліктогенного потенціалу у різних геополітичних проектах (європейському і євразійському); конфлікти, пов'язані із різними інтерпретаціями українського минулого і невизначеність майбутнього української нації; криза влади тощо. Безумовно, що до цього можна додати і багато інших факторів. Зі свого боку вважаємо за можливе виокремити фактори, що породжують, живлять нестабільність в українському суспільстві:

а) відсутність достатньо чіткої визначеності загальної стратегії розвитку суспільства;

б) недоліки у формуванні політичної системи українського суспільства, недостатня легітимність основних гілок влади;

в) слабкий розвиток політичної культури громадян і низький рівень їх політичної свідомості;

г) недостатня сформованість громадянського суспільства тощо.

Фактично усі інші фактори, на нашу думку, є похідними від зазначених і обумовлюють їх. Так, за браком стратегії суспільного розвитку логічно проглядаються недоліки у геополітичній стратегії українського соціуму. Йдеться про зовнішню політику України. З несформованістю політичної системи ми пов'язуємо недостатню ефективність функціонування окремих гілок влади, їх нездатність здійснювати ефективне керівництво суспільством. Щодо політичної культури громадян України, то про її стан та рівень наочно засвідчують результати різноманітних виборів, дані соціологічних опитувань і т. ін. Врешті, несформованість громадянського суспільства засвідчує те, що нині в Україні формально існує багато громадських об'єднань, політичних партій, рухів, груп інтересів і т. ін., однак їх участь у державотворчих процесах є досить слабкою, малим є контроль над владою і державою, серйозно бракує громадянському суспільству необхідної толерантності, консенсусу, об'єднання зусиль на шляхах творення української державності.

Однак, за будь-яких обставин, захист прав і свобод людини носить конституційний характер. Тобто, права і свободи в переважній кількості країн обумовлюються, закріплюються конституціями, а далі визначаються окремими нормативно-правовими актами, тому в першу чергу ведуть мову про систему конституційних прав і свобод людини і громадянина, в тому числі і в Україні.

Основні права і свободи людини, громадянина є нормами прямої дії і мають гарантований захист на державному рівні. Вони ґрунтуються на конституційних принципах рівності для кожного і не можуть обмежуватись чи скасовуватись. Це основне і незаперечне правило існування таких норм.

Конституцією України 1996 р. правам і свободам людини і громадянина безпосередньо присвячено II розділ, який є одним із найбільших у Конституції і має 48 статей із 161. Нова українська Конституція закріплює інститут прав і свобод значно системніше і повніше порівняно з попередньою Конституцією, збагачує зміст багатьох із них і надійніше гарантує їх. Взагалі Конституція України 1996 р. вважається однією із найдосконаліших у світі.

Закріплена Конституцією України система прав і свобод людини і громадянина максимально відтворила в собі положення міжнародно-правових актів, досягнення світової і національної наукової думки і практику конституційного будівництва, ментальність українського народу та рівень розвитку суспільства і держави. Справді, Конституція 1996 р. враховує світовий і вітчизняний досвід конституційного правотворення.

Сукупність конституційних прав, свобод і обов'язків, які визначають статус громадянина України в суспільстві й державі, утворюють певну систему. Ці права, свободи й обов'язки різноманітні за своїм характером і змістом, однак усі вони виражають докорінні відносини і зв'язки, які склалися між Українською державою та її громадянами, і в цьому розумінні вони єдині, становлять нерозривне ціле. Звідси кожне право й обов'язок потрібно розглядати не тільки окремо, а й у системі всіх основних прав, свобод і обов'язків, тобто системно.

Зазначимо й те, що конституційні права і свободи людини і громадянина принципово відрізняються від інших прав і свобод саме формою свого закріплення. Зокрема, у Конституції України вони закріплені в окремому розділі II “Права, свободи та обов'язки людини і громадянина”. Ст. 21 цього розділу зазначає: “Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності і правах” [1, 9]. Фактич-

но розділ II Конституції України об'єктивно є одним з найбільших, найоб'ємніших.

Конституція, як основний закон країни, в контексті прав і свобод людини, має, як і в багатьох аспектах, своєрідний “рамковий” характер як юридичний документ. Більш детальними з визначення особливостей реалізації тих чи інших правових положень, аспектів, є окремі нормативні акти — в першу чергу закони, а після них — урядові рішення; в Україні, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України. Так, для практичного вирішення питань щодо прав людини суттєве значення мало прийняття Верховною Радою України 23 лютого 2006 р. Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”. У ст. 17 цього закону чітко і недвозначно визначено: “Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права” [3, 3]. У цій Конвенції основними правами і свободами, що закріплені спеціальними статтями, є права: “на життя; заборона катувань; заборона рабства і примусової праці; право на свободу та особисту недоторканність; право на справедливий суд; право на повагу до приватного і сімейного життя; свобода думки, совісті і релігії; свобода вираження поглядів; свобода зібрань та об'єднань; право на шлюб; право на ефективний засіб юридичного захисту; заборона дискримінації; обмеження політичної діяльності іноземців; заборона зловживання правами” [3, 9–15].

У Конвенції детально визначено порядок створення та діяльності Європейського суду з прав людини. Крім того, у ст. 57 “Застереження” зроблено такий запис: “Будь-яка держава може при підписанні цієї Конвенції або депонуванні своєї ратифікаційної грамоти зробити застереження стосовно будь-якого окремого положення Конвенції з огляду на те, що будь-який чинний на той час на її території закон не відповідає цьому положенню. Застереження загального характеру, згідно із цією статтею, не дозволяються” [3, 25].

У спеціальній постанові Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. (№ 784) “Про заходи щодо реалізації Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” було зазначено:

1. Покласти на Міністерство юстиції функції органу, відповідального за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та виконання його рішень.
2. Перейменувати посаду Уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист

прав і основних свобод людини на посаду Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

3. Установити, що:

- представництво України в Європейському суді з прав людини у разі розгляду питань дотримання нею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та звітування про хід виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України здійснюється в установленому порядку Міністерством юстиції через Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини;
- Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини призначає на посаду та звільняє з посади Кабінет Міністрів України за поданням Міністра юстиції. За умовами оплати праці, матеріально-побутового та іншого забезпечення Уповноважений прирівнюється до посади заступника міністра” [3, 164].

Такі кроки були надто позитивні для юридичної практики з питань прав і свобод людини в Україні.

Отже, завершуючи науковий розгляд світової та національної практики забезпечення прав людини і громадянина в контексті цивілізаційного розвитку людства, можна зробити такі узагальнюючі висновки:

а) загальноцивілізаційні та національні державотворчі процеси, стан національного розвит-

ку окремо взятої країни є основою для реального стану обстоювання та захисту прав людини і громадянина;

б) національна практика захисту прав людини і громадянина значною мірою ґрунтується на міжнародному праві і практиці обстоювання прав людини, а з іншого боку, має власні, специфічні національні особливості здійснення цього процесу.

Більшість країн світу намагаються максимально й оптимально демократизувати життя. При цьому правові, демократичні держави, як правило, ставлять у центр уваги людину, її права і свободи. Це — основоположне правило демократизації життя в цілому.

Література

1. Конституція України // Конституційне законодавство України (законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення). Кн. 1. — К.: АТІКА, 2004.
2. Азаров А., Ройтер В., Хюфнер К. Защита прав человека: Международные и российские механизмы. — М.: Моск. шк. прав человека, 2000. — 392 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: застосування в Україні. — К.: Мін-во юстиції, 2006. — 177 с.
4. Політична система та інститут громадянського суспільства в сучасній Україні: Навч. посіб. / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін. — К.: Либідь, 2008. — 440 с.

Права людини і громадянина мають вселюдський, загальний характер, однак їх реалізація і забезпечення на національному рівні здійснюється з урахуванням національних особливостей.

Права человека и гражданина имеют общечеловеческий характер, но их реализация на национальном уровне имеет свои особенности.

Human rights have general character, but its realization and providing at the national stage is carried out in accordance to the national features.

Надійшла 4 жовтня 2011 р.